

מרכז קהילתי "חוצות העיר" – שירות חברתי-קהילתי במרחבים ציבוריים פתוחים

כתיבה ופיתוח המודל: ד"ר רינת בן נון – תכנון חברתי לעיר ידידותית גיל

היוזמות המוצגות במסמך זה צומחות מתוך תפיסה חברתית וצורך חיוני: הנעת תושבים מבוגרים ליציאה ממרחב הבית הפרטי אל המרחב הציבורי. מטרתן המרכזית היא לעצב סביבה עירונית בטוחה, מזמינה ונוחה, המשלבת בין פיתוח תשתיות פיזיות במרחב הציבורי לבין מענה למאפיינים ולצרכים החברתיים של התושבים הזקנים של העיר, ובכך מאפשרת להם לקחת חלק פעיל וטבעי במרקם החיים הקהילתי ולשהות בזיקה מתמדת וישירה בינות אנשים אחרים.

1. תקציר היוזמה

מהות היוזמה: הקמת מועדון חברתי פתוח וחינמי במרחב הציבורי שמטרתו לעודד אזרחים ותיקים לצאת מביתם, להפיג את תחושת הבדידות, לייצר קשרים בין-אישיים ולחזק את תחושת השייכות והביטחון בקהילה.

המתקן והתשתית הפיזית הדרושים: פיתוח רשת של מקומות מפגש, הליכתיות מוצלת ומערכי ישיבה נגישים, לצד משטחי ספורט ותנועה (כגון מגרשי פטאנק או גינות כושר) ושילוט פיזי ייעודי ומותאם.

מודל ניהול הפרויקט: היוזמה מנוהלת על ידי עובדים מקצועיים (עו"ס קהילתיים או אנשי חינוך בלתי פורמלי) מטעם רשת המרכזים הקהילתיים ברשות, בשיתוף פעולה הדוק עם חטיבת שיפור פני העיר (שפ"ע), אגף הפיקוח העירוני ומערך מתנדבים מקומי ("מדריכי רחוב").

2. הצורך והרקע

מחקרים ונתונים מן השטח מצביעים על פער עמוק ומשמעותי בחוויית חייהם של תושבים מבוגרים ביישובים רבים. מחד, קיימת "תרבות outdoor" ענפה – אזרחים ותיקים רבים בוחרים לצאת מביתם ולשהות שעות ארוכות בחוץ, לעיתים בשל בדידות, חוסר נוחות או תחושת מחנק בדירותיהם הפרטיות, ולעיתים פשוט כדי למצוא עניין ולצפות בעוברי אורח. מאידך, המרחב הציבורי הקיים אינו מותאם לצרכיהם החברתיים והפיזיים.

מדדים עירוניים מראים כי כ-40% מהתושבים המבוגרים סובלים ממוביליות נמוכה ואינם נוכחים ברחוב בתדירות יומיומית. יתרה מכך, נתונים מדאיגים משקפים כי כ-60% חשים חוסר שייכות למרחב הציבורי, וכ-69% מדווחים על חוסר הזדמנויות לפתח קשרים חברתיים חדשים בסביבת מגוריהם. בנוסף, קרוב למחצית מהתושבים המבוגרים חשים חוסר ביטחון אישי בעת שהייה בחוץ. נתונים אלו מדגישים את הצורך הדחוף בהפיכת היישוב אל עבר מודל של עיר ידידותית גיל, תוך שימוש בכלים של תכנון טקטי שמשפר את חוויית השייכות ומפיג את תחושת הבדידות במרחב העירוני.

3. קהל יעד

קהל היעד המרכזי של התוכנית מורכב מאזרחים ותיקים הנמצאים בחוצות העיר, ברחובות, במרכזים מסחריים או בגינות ציבוריות באופן תדיר. אוכלוסייה זו שוהה במרחב הפתוח באופן לא מאורגן, ומתאפיינת בכך שאינה מעוניינת להשתלב במועדונים החברתיים הסגורים והרבים שהעיר מציעה.

במסגרת קבוצה זו, התוכנית שמה דגש מיוחד על איתור ומענה עבור:

- אזרחים ותיקים בודדים השוהים בחוץ שעות ארוכות במטרה להפיג בדידות או למצוא עניין.
- מבוגרים הסובלים מצרכים מיוחדים או מירידה קוגניטיבית (כגון דמנציה) המצריכים התערבות ותמיכה מקצועית במרחב הציבורי.
- תושבים מבוגרים המתקשים בניידות אך מבקשים לשמור על זיקה ישירה לקהילה.

4. מטרות התוכנית

התוכנית מבוססת על שילוב בין שתי צלעות משלימות – הצלע החברתית והצלע הפיזית:

- **פיתוח חברה, עניין ומשמעות:** יצירת מערך מובנה של פעילויות תרבות, חברה, ספורט ופנאי, לצד הנגשת מידע ויידוע זכויות עבור אזרחים ותיקים השוהים בחוץ.

- **חיזוק הרגשת הביטחון והקהילתיות:** הפגת הבדידות באמצעות יצירת קשרים בין-אישיים בין התושבים לבין עצמם, וחיבורם לקהילה הרחבה באמצעות ממשקים רב-דוריים.
- **שדרוג תשתיות פיסיות והליכתיות:** פיתוח מערך פיזי במרחב הציבורי המהווה בסיס בטוח ומזמין לשהייה פרטית או להשתתפות במפגשים מאורגנים.

5. מודל ניהולי

השירות ניתן כרובד קהילתי חינמי לתושבים ומנוהל תחת רשת המרכזים הקהילתיים ברשות המקומית. המבנה הארגוני כולל:

- **מנהל/ת מועדון "חוצות העיר" שכונתי/רובעי:** איש מקצוע בתחום (עו"ס קהילתי או בעל הכשרה בחינוך בלתי פורמלי) האחראי על פיתוח הפעילות החברתית, הקשר הישיר עם התושבים וניהול השותפויות הקהילתיות.
- **"מדריכי רחוב" וצוות שטח:** פקחים עירוניים ומתנדבים ייעודיים הנושאים תג זיהוי מוכר. הצוות מסתובב באופן קבוע ברחובות ובגנים כדי לאתר מפגעים פיזיים, להקשיב לצרכי התושבים, ולהציע להם להשתלב בפעילויות.
- **שותפויות עירוניות:** עבודה מערכתית מסודרת מול חטיבת שיפור פני העיר (שפ"ע), אגפי הפיקוח והרווחה של הרשות המקומית.

6. משימות ופעילויות מרכזיות

- **הקשבה ושיתוף ציבור:** קיום שיח מתמיד עם האזרחים הוותיקים בשטח, שיתופם בפיתוח פרויקטים ומתן ביטוי למושג יזמות אישית, שבו הם לוקחים חלק פעיל בעיצוב הפעילות שלהם.
- **הנגשת מידע ואוריינות דיגיטלית:** העברת מידע על זכויות, שירותים ואירועים באמצעות שילוט פיזי ייעודי, מפגשים אישיים, ותמיכה בשימוש באפליקציות עירוניות.
- **הפעלה חברתית וספורטיבית:** ייזום קבוצות תנועה, ספורט ומשחקי רחוב (כגון פטאנק או מטקות) במרחב הפתוח.
- **איתור מניעתי ורשת תמיכה:** זיהוי זקנים בודדים או כאלו הסובלים מירידה קוגניטיבית (כגון דמנציה) המצריכים התערבות מקצועית, לצד סיוע ממוקד (כגון עזרה בטיפול בכלבים למי שמתקשה).
- **הקמת גדוד מתנדבים:** גיוס אזרחים ותיקים ותושבים נוספים שיהוו את עמוד התווך בהפעלת המועדון ברחוב.
- **רשתות עסקיות מקומיות:** יצירת קשרים עם בעלי עסקים הגובלים במרחב הציבורי הפתוח לטובת הכרות עם הזקנים ומתן שירות מסביר פנים.

7. תשתיות פיזיות נדרשות

הצלחת המודל נשענת על שיפור הדרגתי של תשתיות פיסיות במרחב, תוך מיפוי ומתן מענה לצרכים המקומיים:

- **מערך מקומות מפגש ושיבה:** הצבת ספסלים נגישים, נוחים ומזמינים וסידורם בצורת מקומות מפגש המעודדים שיח.
- **תשתיות הליכתיות ונוחות:** מדרכות תקינות, רמפות, מעברי חצייה בטוחים ויצירת רשת רציפה של צל וצמחייה עשירה המנעימה את הדרך.
- **מרחבי פעילות ממוקדים:** משטחים ייעודיים להתעמלות קבוצתית (כגון טאי-צ'י) וגינות כושר מותאמות לגיל המבוגר, בקרבה לקופות חולים או לנקודות עניין.
- **שירותים משלימים:** ברזיות מים נגישות, שירותים ציבוריים זמינים, שילוט ברור ומותאם, ומרחבים פתוחים היכולים לשמש גם לרחבות שווקים וירידים קהילתיים.

8. שלבי הקמה ויישום (פיילוט)

- **שלב א': מיפוי ואיתור אתרים (עבודה מקדמית)**
 - איתור רובע או שכונה מתאימים על בסיס ריכוז גבוה של תושבים מבוגרים וזיהוי דפוסי שהייה קיימים בחוץ.
 - גיבוש הצוות המוביל (מנהל המועדון ופקח קהילתי) והעברת קורס ייעודי לצוותי הפיקוח לאיתור ועבודה עם חולי דמנציה.
 - ביצוע סקר תשתיות קיים לבחינת מצב הנגישות, ה-ספסלים, וההליכתיות.
- **שלב ב': שיתוף ציבור והתנעה (שנה ראשונה)**
 - קיום תהליכי שיתוף ציבור והאזנה לתושבים בשטח כדי להבין אילו פעילויות הם מייצרים בעצמם ואיזה תמיכה נדרשת להם.
 - בניית תוכנית עבודה שנתית מותאמת צרכים, המבוססת על תשתיות קיימות (כגון הרצאות קצרות, שיעורי תנועה וסיורים בשטח).
 - הקמת מערך שילוט ואירוע חשיפה קהילתי במרחב.
- **שלב ג': הרחבה וביסוס קהילתי ותשתיתי (שנה שנייה)**
 - גיבוש תוכנית עבודה לשנה השנייה הכוללת פיתוח תשתיות פיסיות נוספות על בסיס הלקחים שעלו (ברזיות, פתרונות צל, סימון מסלולי הליכה).
 - בניית רשת קהילתית דיגיטלית ואנושית (קבוצות וואטסאפ ורשתות יידוע) לחיזוק הקשר והעמקת העבודה הקהילתית ברחוב.

9. ביסוס תיאורטי / סקירת ספרות קצרה

- היוזמה נשענת על משנתו של האדריכל והמעצב העירוני הנודע יאן גהל (Jan Gehl), אשר חילק את הפעילויות האנושיות ב-מרחב ציבורי לשלוש קטגוריות מרכזיות:
1. **פעילויות הכרחיות:** משימות יומיומיות בלתי נמנעות (כגון הליכה לסידורים או קבלת דואר) המתקיימות בכל מצב.
 2. **פעילויות אופציונליות:** פעילויות המתרחשות רק כאשר יש רצון חופשי ותנאים סביבתיים ואקלימיים אופטימליים ומזמינים (כגון טיול להנאה או ישיבה נינוחה בחוץ). תדירותן תלויה ישירות באיכות התכנון הפיזי.

3. **פעילויות חברתיות:** פעילויות ספונטניות הנובעות מעצם נוכחותם של אנשים יחד במרחב (ילדים משחקים, חברים מתכנסים כדי לשוחח ועוברים ושבים מכירים בקצרה זה בזה). גהל מגדיר פעילויות אלו כ"תוצאה", שכן הן צומחות מתוך שתי הקטגוריות הקודמות.

כדי להפוך את המרחב הציבורי למסביר פנים, נגיש ויוצר אינטראקציה מיטבית עבור אזרחים ותיקים, המודל מיישם את ארבעת המאפיינים של גהל: אספקת סיבה להגיע, סיבה לרצות להישאר, תחושת בטיחות ונוחות, וסביבה נגישה ומקבלת לכולם.

10. השראה

המודל שואב השראה מיוזמות גלובליות מובילות המשלבות מתנדבים ותושבים מבוגרים בניהול ובטיפול הריאות הירוקות והשטחים הפתוחים של העיר (כדוגמת מודל מערך המתנדבים של ה-Central Park Conservancy בניו יורק). פרויקטים אלו מוכיחים כי כאשר המרחב הציבורי מציע תפקיד, תחושת שייכות, הגנה פיזית ותשתיות ישיבה נאותות, הוא הופך לחממה קהילתית חיונית המעודדת אזרחים ותיקים לקחת חלק אקטיבי בחיי החברה ומונעת את בידודם.